

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ

У статті, на основі характеристики загальнонаукових методів розкриваються особливості пізнання держави.

Ключові слова: держава, система, системний аналіз, структурно-функціональний метод, парадигма, парадигмальний підхід, історико-генезисний підхід.

Характеризуючи більш глибоке розуміння єдності та багатоманітності світу, осмислене на основі даних посткласичної науки, слід мати на увазі не лише нові аспекти взаємозв'язку речей і явищ дійсності, але й той факт, що природа матеріальних об'єктів і процесів формується в умовах їх взаємного впливу. Дані зміни безпосередньо піднімають питання щодо методів дослідження. Філософська методологія, філософський метод створює лише необхідні передумови для формування наукового способу мислення. Роль загальнонаукових методів полягає в конкретизації філософських проблем, специфічного способу мислення. У цьому зв'язку кожний предмет і кожна галузь вимагають свого власного підходу, забезпечення вибудови і взаємодії методів в рамках конкретної теоретичної побудови, що безпосередньо відноситься і до пізнання держави, яка, протягом свого історичного становлення та розвитку концентрувала в собі значну соціальну силу, виступала і виступає особливою формою організації влади.

Мета даного дослідження полягає у визначенні взаємодії загальнонаукових методів у пізнанні сутності держави.

Розглядаючи проблему розвитку держави, нині практично кожен дослідник не може обійтися без застосування у своїй методології системного методу. Саме поняття розвитку в сучасній науці нерозривно пов'язане з поняттям системи. Етимологічно термін «система» походить від давньогрецького — поєднання, утворення, організм. Згідно із загальноприйнятими визначеннями, система — це «сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, утворюючи при цьому певну цілісність, єдність» [1, с.749]. Тобто, система визначається як сукупність взаємозалежних елементів, котрі взаємодіють один з одним під час виконання відповідних функцій. Поводження системи підпорядковане цілісності і структурності, залежить

не тільки, і не стільки від властивостей окремих елементів, скільки від їхнього місця та функцій у системі цілого, від загальних властивостей цілого [2, с.59]. Отже, сформоване в дослідницькому полі загальної теорії систем, поняття «система» відобразило істотний аспект розуміння об'єктів будь-якої природи як системи. У силу цієї особливості дане поняття виявилось принципово застосовуваним у тих чи інших варіаціях до всіх об'єктів, які в процесі розвитку пізнання і практики повинні були розглядатися дослідниками як системні об'єкти. Як результат, поняття «система» поширилося на всі галузі сучасної науки, техніки і суспільної практики [3, с.127-129]. Водночас, використання поняття «система» є досить поліфонічним:

- система як теорія (філософська система Платона);
- система як класифікація (періодична система елементів Д. Менделєєва);
- система як закінчений метод практичної діяльності;
- система як певний спосіб мисленої діяльності (система числення);
- система як сукупність об'єктів природи (Сонячна система);
- система як певне явище суспільства (політична, правова системи);
- система як сукупність установлених норм життя та правил поведінки [4, с.32-37].

У нашому дослідженні ми будемо виходити із поняття «система» в розумінні Л. Берталанфі (засновника загальної теорії систем), який визначав систему, як набір елементів, які взаємодіють між собою [5, с.30-54]. Подібний підхід був запропонований і Р. Акоффом: система — це цілісність, яка складається із незалежних частин, що перебувають у постійних відносинах взаємозалежності, тобто, сутність поняття «система» може бути пояснена таким чином: це певна цілісність, що складається із частин, які незалежні одна від одної, але постійно вступають у відносини взаємозалежності, формуючи певні характерні структурні взаємозв'язки [6, с.147-149]. При цьому важливо, що система в жодному разі не може зводитися до простої «агрегації» окремих елементів. Її складові обов'язково перебувають у певних взаємовідносинах та взаємозв'язках. Причому системність виявляється не лише теоретичною категорією, а й усвідомленою необхідністю практичної діяльності. Разом з тим, системний підхід, за визначенням А. Конверського,

передбачає не лише визначення і опис зв'язків і відношень, а й виокремлення тих зв'язків і відношень, котрі виконують функцію системотворення, забезпечуючи цілісність системи і умови її розвитку [7, с.25-26].

Саме цей «системний рух» призвів до інтерпретації та інституціоналізації окремих наукових напрямів, інституціоналізації наукової дисципліни, що отримала назву «системний аналіз», і нині є повноцінною галуззю наукового знання. Предметом вивчення системного аналізу є система, незалежно від її природи, організації, способу існування і способу маніфестування своїх родових інтенцій. Метою ж розгляду системи є вирішення завдань аналізу керування і проектування. Системний аналіз у цьому контексті надає більшої ефективності розподілу ресурсів та кращі можливості оптимізації станів системи. До того ж, адекватне його використання дає змогу знайти відповідь на багато запитань, серед яких:

- характеристики внутрішньої структури держави, як системи. Тобто, впорядкованості соціально-політичних явищ, поєднання їх динаміки та статистики, співвідношення можливостей змін та структурної визначеності;
- засоби та способи збереження цілісності «системи — держави» та її здатності долати перешкоди;
- особливості взаємодії елементів «системи — держави» та вплив такої взаємодії на її стан в цілому.

Однак підходом до об'єкта як до комплексу взаємодіючих частин (елементів), системний підхід не вичерпується. Тому істотним елементом системного дослідження є його спрямованість на вивчення поведінки об'єкта в навколишньому середовищі, тобто розгляд системи як елемента складової частини ширшої системи [8, с.63-64], щодо нашого дослідження: це особистість — держава — суспільство — цивілізація.

Слід наголосити, що ніякий комплекс взаємодіючих елементів, так само, як і ніякі функції взаємодії, ще не являють собою системи. Головна характеристика системи — цілісність, а цілісність, свою чергою, припускає структурну повноту й деяку якісну самототожність, самовизначеність явища. Цілісність — це не просто взаємозв'язок, а також завершеність, самотутність певної взаємодії: не просто подія, сторони якої відкриваються один одному певними значеннями, а й особлива зібраність, згуртованість подій, у якій домінують приналежність сторін до зазначеного цілого [1, с.938].

Одним із головних компонентів системи вважається структурність. Адже дослідника цікавить у системі насамперед її склад, внутрішні членування, підпорядкування, класифікація тощо [9, с.67]. Водночас, кожний елемент системи має певне призначення і виконує специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи загалом. Отже, системне бачення передбачає також і застосування структурно-функціонального методу.

Системний і структурно-функціональний методи не суперечать один одному, а навпаки, взаємодоповнюють. Основна відмінність між ними полягає в тому, що перший метод акцентує увагу на цілісності і взаємозв'язках елементів структури системи, а другий — на функціях цих елементів в цілому. Основні постулати функціонального підходу були сформувані Р. Мертоном:

1. Постулат функціональної єдності суспільства, який означає узгодження функціонування усіх його частин.
2. Постулат універсального функціонування, який означає корисність соціальних явищ для суспільства.
3. Постулат функціональної необхідності, який означає, що в суспільстві мають місце тільки необхідні йому соціальні факти [10].

Із зазначених постулатів випливає, що всі процеси і явища, які мають місце в суспільстві, повинні бути функціональними, тобто мають сприяти його виживанню, адаптації до оточуючого середовища та розвитку. Те, що не функціональне, або дисфункціональне, поступово вимирає. Звідси головним завданням функціональної аналітики постає визначення та опис функцій об'єкта, який вивчається, у нашому варіанті держави.

Що ж до конкретних, структурно-функціональних державних систем, то їх можна виділити на основі загальної теорії систем, звичайно, враховуючи специфіку даного дослідження. На нашу думку, перелік таких компонентів можна звести до наступного:

✓ загально-філософське обґрунтування державних систем в цілому та основних рис держави зокрема. Принципове значення тут має розуміння основних засад історіо-філософської концепції взаємовпливів і співвідношення основних та периферійних філософсько-соціальних, політичних концепцій у рамках конкретної історичної парадигми;

✓ функціональний імператив державної системи в межах конкретно-соціального організму. Особливо слід

відмити основну функцію, прослідкувати способи її реалізації в системі допоміжних функцій, а також функцій самопідтримки системи;

✓ організаційні засади функціонування держави. Найбільше значення тут має інституціональний аспект державної системи, тобто виділення інститутів системи, як певним чином конституційованих у суспільстві форм загальної державної діяльності. Важливо також вказати на основні принципи організації цієї діяльності, її цілі та пріоритети;

✓ система ціннісних орієнтирів держави. Має значення не просто структура системи цінностей, а й їх ієрархія;

✓ взаємозв'язок і взаємовплив філософсько-соціальної, політичної теорій на формування засадничих парадигм держави, в тому чи іншому суспільстві [11].

Сутність, зміст, функції держави безпосередньо пов'язані з філософсько-соціальними, політичними теоріями, які виступають базисною основою у формування її парадигми на тому чи іншому етапі історичного розвитку. На наш погляд, розгляд філософсько-соціальної, політичної теорій державної парадигми повинні ґрунтуватися на історико-генезисному підході [12].

У рамках історико-генезисного підходу має бути здійснений аналіз філософсько-соціальних, політичних концепцій та державної практики під кутом зору виявлення загальних тенденцій розвитку держави як однієї із систем соціальної життєдіяльності. Для досягнення цієї мети слід виробити необхідні методологічні основи структурування історичного досвіду людства в сфері державобудівництва на парадигмальному рівні.

Поняття *парадигма* (від грец. — приклад, зразок, модель) — сукупність передумов, що визначають конкретне наукове дослідження (знання), визнане (загальноприйняте) на даному етапі соціально-історичного розвитку; теорія, прийнята в якості зразка вирішення дослідницьких завдань [1, с.638]. Парадигмальний підхід стає інструментарієм науковчення в 70-х рр. ХХ ст. і пов'язується з ім'ям Т. Куна, який у книзі «Структура наукових революцій» (1975) започаткував його як систему найбільш загальних принципів і стандартів наукової діяльності, що єднає співтовариство вчених і сприяє становленню традицій. Позитивними сторонами кунівської концепції є та особливість, що, ґрунтуючись на аргументаційно доведеній переконливій методології, глибоко аналізується динаміка нако-

пичення і структуризації наукового знання, конгнітивних процедур і методик загалом.

Період змін парадигм Т. Кун визначив як наукову революцію, що знаменує цілковиту або часткову зміну парадигми. Загальний ритм цього процесу являє собою діахронічну структуру, котра включає низку дослідницьких етапів: генезис наукової дисципліни (допарадигмальний період), «нормальну» науку (парадигмальний період), кризу «нормальної» науки і наукову революцію (зміна парадигм) [13, с.225-226, 235-237]. Філософський смисл концепції наукової революції відрекомендувався Т. Куном через історичні відносини: кожна парадигма визначає власні параметри (стандарти, нормативи) раціональності, які не зводяться до вимог формальної логіки, хоча й не суперечать їй. Тому лінія демаркації, яка відокремлює раціональну науку від нераціональних форм інтелектуальної діяльності, встановлюється щоразу заново з утвердженням чергової парадигми [14, с.194].

Отже, відповідно до вищезазначеного визначення парадигмальних характеристик, найбільш очевидно основою першої форми виступає виділення конкретно-історичних парадигм, котрі характеризують державні системи відмінних соціально-історичних організмів. У межах цієї системи структуризації на парадигмальному рівні мають бути виділені найбільш характерні риси державних систем певної епохи, певної історико-культурної спільноти, а також локальних державних систем, які залишили значний слід в історії, їх взаємовплив. Відповідно парадигмальна характеристика державних систем соціально-історичних організмів носить трирівневий вигляд: виділення найбільш загальних рис, що характеризують цілісну історичну епоху; виділення їх проявів та конкретних характеристик на рівні історико-культурних спільнот; редукування до інструментального рівня в рамках локальних держав. Наприклад, перший рівень представляє аналіз основних характеристик (влада; ціль, проект суспільства; ієрархія; правова система; колективна ідентифікація; насилля, легітимізація насилля; цілісна система) державної системи традиційного суспільства, другий рівень — слугує характеристикою системи державобудівництва різних етапів розвитку держави даного періоду в Середньовіччі, третій рівень — свідчить про виділення специфічних рис державобудівництва у Візантії та вплив на дані процеси загальноцивілізаційних чинників. Конкретно-історичні державобудівничі пара-

дигми дають найбільші узагальнення у відповідності з уже існуючою класифікацією епох й у зв'язку з цим відрізняються насиченістю конкретного матеріалу (на основі якого і робляться узагальнення) та досить чіткою його структуризацією (оскільки історіофілософські засади структуризації розвитку суспільства розробляються давно і детально).

Даний рівень парадигмальної характеристики державотворчих процесів розроблений найкраще, проте лише під кутом зору первинних узагальнень — на рівні політичних теорій, системи функціонування держави, філософсько-соціальних, політичних поглядів окремих мислителів. Проте для того, щоб вийти на розуміння сучасних тенденцій розвитку, необхідно:

✓ по-перше, вийти на системні узагальнення структурно-функціональних характеристик державобудівничих процесів у рамках кожної історичної епохи (це надасть як системне бачення проблеми, так і матеріал для порівняння різних епох, що є необхідною основою компаративістської парадигми);

✓ по-друге, представити парадигмальні характеристики окремих епох у процесуальному вигляді, що надасть можливість зрозуміти як закономірності повторюваності державних компонентів, так і внутрішню логіку парадигмальних новацій [15].

Відтак ми виходимо на інший рівень аналізу державобудівничих парадигм — рівень парадигмальних ідей. Це найбільш загальні теоретико-методологічні основи державобудівничого процесу, що безпосередньо впливають з оригінальних філософських теорій і визначають світоглядні, концептуальні засади і цілі держави, загальні характеристики методів тощо. Іншими словами, парадигмальна державобудівнича ідея — це філософське підґрунтя соціальної, політичної теорій та державнобудівничої практики. Існує вона в двох формах:

✓ по-перше, як квінтесенція того чи іншого підходу до розуміння людини як об'єкта і суб'єкта державобудівничого процесу. В даній формі вона надає назви течіям, школам, напрямам;

✓ по-друге, як розгорнута теорія державобудівничого процесу (концептуальна ідея), що містить у собі вихідні філософські засади, власне соціально-політичну теорію та її інструменталізацію у вигляді конкретних форм організації держави.

Друга форма парадигмальних ідей часто носить характер персональних філософсько-соціальних, політичних концепцій і саме в такому вигляді простежується в історії соціально-філософської та політичної думки. Вона є своєрідним «оживленням», історичною конкретизацією першої форми парадигмальних ідей. Але остання більш важлива для тенденції розвитку державобудівничих процесів у суспільстві. Справа в тому, що парадигмальних соціально-філософських, політичних ідей (як взагалі фундаментальних філософських ідей в цілому), не так уже й багато. Практично всі вони, хоча і в зародковій формі, були вже сформовані в часи античності і в подальшому тільки розвивалися, модернізувалися, ускладнювалися або навпаки, деградували [16, с. 18].

Як правило, будь-яка державобудівнича система та її філософське парадигмальне обґрунтування мають у своїй основі кілька фундаментальних парадигмальних ідей, всі інші мають периферійне становище. Зі зміною парадигми змінюється статус парадигмальних ідей — одні з них перетворюються із периферійних у основні, інші здійснюють зворотний рух. Виділення і аналіз динаміки розвитку та змін системного статусу парадигмальних ідей дозволяє чітко визначити глобальні тенденції розвитку державобудівничих процесів у контексті соціальної історії, тобто взаємної зумовленості соціальної системи та держави, взаємовплив локальних державобудівничих систем. Таке дослідження має також глибокий прогностичний зміст, оскільки встановлення закономірностей зазначеної взаємозумовленості дозволяє розробити інструментарій наукового обґрунтування напрямів розвитку держави в умовах відомих чинників соціальних змін, і водночас прогнозувати, які, ті чи інші державобудівничі новації будуть впливати на загальний розвиток суспільства.

До третього, найбільш узагальненого рівня парадигмальної характеристики державобудівничих процесів у суспільстві відноситься так званий «рівень парадигмальних революцій». Зміна парадигм в системі державобудівництва, як і будь-який процес, може відбуватися еволюційно чи революційно. Еволюція — найбільш поширений спосіб фундаментальних змін. Більшість парадигмальних змін носять еволюційний характер. Зміни накопичуються в рамках існуючої парадигми держави, продукуючи на певному етапі розвитку якісні новації в одному із компонентів парадигми — функціональному імперативі, світоглядному об-

ґрунтуванні, взаємозв'язку теорій і спеціальних соціально-політичних систем тощо. Проте принципова зміна навіть одного (чи небагатьох) структурного компонента державобудівничої парадигми часто веде до зміни усієї парадигми, особливо в рамках історичного контексту розвитку. Таку зміну парадигм у процесі історичного розвитку, яку ґрунтується на принципових змінах окремих компонентів та в подібності інших, варто розуміти як процес еволюційних змін державобудівничих парадигм.

Однак у певні епохи принципових змін зазнають практично всі парадигмальні характеристики держави і парадигма державобудівництва, що виникає в результаті таких новаційних процесів, принципово відрізняється від своєї попередниці з усіх параметрів, як наприклад, перехід від традиційного суспільства до суспільства модерну. Відтак і система державобудівництва формується та розвивається на абсолютно нових засадах і в нових формах. Така зміна парадигмальних характеристик трактується як парадигмальна революція [17, с.106-107]. Слід зазначити, що подібних парадигмальних революцій в історії людства було зовсім небагато. Парадигмальні революції — найменш досліджений аспект парадигмальних характеристик. Але саме цей аспект вкрай важливий для розуміння на нинішньому етапі — хоча б з точки зору необхідності обґрунтування цієї ситуації, як саме парадигмальної революції в системі державобудівництва. Очевидно, що ключовою проблемою визначення процесу змін як парадигмальної революції є встановлення тієї сукупності парадигмальних змін, що виходять за рамки змін конкретно-історичних парадигм еволюційного характеру. Одночасно це досить складна тема, яка потребує додаткових досліджень — особливо у зв'язку з тим, що в існуючій соціально-філософській, політичній літературі виділяється практично одна парадигмальна революція (епохи Просвітництва) і, таким чином, немає можливості задіяти механізм порівняльної характеристики, а отже і зробити хоча б мінімально обґрунтовані узагальнення.

Проведене структурування парадигмальних характеристик державобудівничих систем носить генезисно-історичний характер, тобто пов'язане з розвитком останніх у рамках загального розвитку суспільства. Проте, реально такий генезисно-історичний характер можна здійснити тільки на основі порівняння окремих характеристик державобудівничої практики та соціально-філософських політичних теорій (а не держав в цілому). Іншими словами, за

своєю природою парадигмальні дослідження носять компаративний характер і в цьому можуть бути охарактеризовані як один із аспектів так званої «соціології розвитку». Це полегшує обґрунтування необхідності поєднання генезисно-історичного та структурно-функціонального підходів при аналізі державобудівничих парадигм, оскільки таке обґрунтування в найбільш загальній формі здійснено для всіх складових «соціального розвитку» ще в 50-х — 60-х рр. (синтез системного та соціокультурного підходів) [17, с.163-169].

У чисто практичному плані зміст функціонального підходу в парадигмальних дослідженнях виражається в необхідності виділення найбільш загальних (парадигмальних) структурних компонентів і функцій державобудівничих систем, які, власне, визначають її характеристики як компонента соціальної організації. Попри всі відмінності будь-яка державна система посідає в рамках суспільства певне місце і забезпечує конкретно визначену сферу життєдіяльності. А це означає, що і держава Античності, і держава сучасного постмодерного суспільства мають принципову структурно-функціональну єдність як підсистеми соціального організму. Саме це і є тією основою, яка дає можливість порівняти державобудівничі процеси, навіть якщо вони розділені часом, і можливість подальшого дослідження сутності та розвитку держави в даному ракурсі.

Список використаних джерел:

1. Философский словарь / [авт. сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Липецкий, А. В. Шуба]. — К. : А.С.К., 2006. — 1056 с.
2. Бех В. П. Генеза соціального організму країни : монографія / Володимир Павлович Бех. — [2-е вид.]. — Запоріжжя : Просвіта, 2000. — 288 с.
3. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. — М. : Наука, 1978. — 319 с.
4. Карташов В. А. Система систем. Очерки общей теории и методологии / В. А. Карташов. — М. : Прогресс-Академия, 1995. — 416 с.
5. Берталанфи Л. Общая теория систем — обзор проблем и результатом / Л. Берталанфи // Системные исследования : ежегодник. — М. : Наука, 1969. — С. 30-54.
6. Акофф Р. Л. Системы, организации и междисциплинарные исследования / Р. Л. Акофф // Исследования по общей теории систем : сборник переводов. — М. : Прогресс, 1969. — С. 143-164.

7. Конверский А. Е. Теория и ее обоснование / А. Е. Конверский. — К. : Центр практической философии, 2000. — 180 с.
8. Смирнов С. И. Элементы философского содержания и понятия «система» как ступени развития незнания и общественной практики / С. И. Смирнов // Системный анализ и научное знание. — М. : Наука, 1978. — С. 60-83.
9. Теоретические основы системного анализа [Новосельцев В. И. и др. ; под. ред. В. И. Новосельцева]. — М. : Майор, 2006. — 596 с.
10. Мертон Р. Явные и латентные функции [Электронный ресурс] / Р. Мертон. — Режим доступа: [http:// www.socioline.ru.>pages/r-merton-yavnye-i-latentnye](http://www.socioline.ru.>pages/r-merton-yavnye-i-latentnye).
11. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании [Электронный ресурс] / Ю. Г. Марков. — Новосибирск : Наука, 1982. — Режим доступа: [http:// www.books/marko01/index.htm](http://www.books/marko01/index.htm).
12. Историко-генезисный подход [Электронный ресурс] // Менеджмент : электронный учебник. — Режим доступа: [http:// www.about-managment.ru>t4r3part.1.htm](http://www.about-managment.ru>t4r3part.1.htm).
13. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; [пер. с англ. ; сост. В. Ю. Кузнецов]. — М. : ООО «Издательство АВТ», 2003. — 605 с.
14. Самчук З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблеми, критерії та пріоритет вибору : монографія : у 2-т. / З. Ф. Самчук. — Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2009. — Т. 1. — 920 с.
15. Кузеванов Л. И. Академизм исторического познания : монография [Электронный ресурс] / Л. И. Кузеванов. — М. : Академическая мысль, 2010. — Режим доступа: [http:// www.klio.3dn.ru/publ/9-1-0-181.htm](http://www.klio.3dn.ru/publ/9-1-0-181.htm).
16. Философия образования. Круглый стол // Педагогика. — 1995. — № 4. — С. 3-27.
17. Бондаренко Г. В. Историчне пізнання: питання теорії і практики / Г. В. Бондаренко. — Луцьк : Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. — 189 с.

This article seals with state cognition on the basis of general scientific methods characteristics.

Key words: state, system, system analysis, structurally-functional method, paradigm, paradigmatic approach historically-originating approach.

Отримано: 9.02.2013